

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Almási Tibor

**A római feliratoktól a humanista
szépírásig**

A latin írás középkori típusai

**Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai Unió
támogatásával.**

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZEGED, 2020

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tartalomjegyzék

1. A latin írás középkori típusai

1.1. A partikuláris vagy regionális írások kora

1.2. A Karoling *minuscularis* írás

1.3. A gótikus íráskorszak

1.4. A humanista írás

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti a latin nyelvű írás fejlődésének legfontosabb tendenciáit a középkor évszázadaiban.

Tanulási tipp

Az egyes fejezeteket lassan olvassa át, a bennük szereplő idegen szavakat ejtse ki többször hangosan is! A paleográfia egyes időszakai kapcsán elevenítse fel az adott korszakra vonatkozó történelmi ismereteit!

Ismeretei ellenőrzéséhez oldja meg a Tudásmérők feladatait!

A lecke elolvasásához szükséges idő kb. 25 perc, a feldolgozásához szükséges idő kb. 30 perc.

1. A latin írás középkori típusai

Az ókori Római Birodalomnak az V–VI. században végbe ment felbomlásával megváltozott a latin nyelv helyzete és szerepe. Míg a birodalom keleti felében tovább folytatódott a görög nyelv – és vele együtt a görög írásbeliség – térhódítása, addig nyugaton a népvándorlás során az egykori birodalmi határokon belülrre került népek nyelve **a hétköznapi érintkezésben** fokozatosan domináns szerepet szerzett. Ezzel **a latin visszaszorulásnak indult**, avagy az új nyelvi környezetben sokszor olyan hatásokkal találta szemben magát, amelyek kikezdték, módosították és átalakították hangzását, szókincsét, és számos elemében grammatikai eszköztárát is. **Az írás tekintetében viszont a latin nyelv – nem kis részben a nyugati keresztény egyháznak köszönhetően – huzamosan meg tudta tartani fontosságát és meghatározó szerepét a megváltozott nyelvi környezetben is. Ahol a latin rítusú egyház dominált, ott a középkor további bő ezer évén keresztül a latin maradt az írásbeliség nyelve.** Bár a korszak kezdetén – az V–VIII. századok között – a széttagolt állapotok nemigen árultak el semmit ennek az újraformálódó kontinensnyi területnek a kulturális és civilizációs egységéről, sőt, állapotai inkább széteső viszonyok és széttartó folyamatok látszatát keltették, ám az átmeneten túljutva végül bebizonyosodott, hogy szellemi értelemben valójában mégis csak egységről lehet beszélni, amely a Róma központú latin keresztény egyház gondolata körül szerveződött meg. Az egység egyik fontos kulturális vetülete mutatkozik meg az íráshasználat terén is, ahol **a IX. és XVI. századok között az írásfejlődés jellegzetes középkori szakaszai főbb vonásaikban a latin keresztény Európa egész területén mindenütt felismerhetők.**

Foglalja össze rövid vázlatban a kurzív írásról tanultakat!

Milyen változások következtek be a latin nyelv és az írás történetében a Római Birodalom bukása után?

1.1. A partikuláris vagy regionális írások kora

A Kr. utáni V. századra a Római Birodalom térségeit összetartó kapcsolatok fokozatosan meglazultak, majd rövidesen nagyrészt elenyésztek. Az érintkezések megszűnése kulturális értelemben a kölcsönhatásokban rejlő impulzusok elmaradását, illetve helyi érvényű, belterjes kifutású fejlemények kibontakozását indította el. **Nem volt ez másként az íráshasználat terén sem.** A kiindulást ugyanazon közös civilizációs alapnak az ismerete jelentette, magyarán sem a kapitális írás még alkalmazott változatainak, sem az új fejleményeknek, az unciális és félunciális írásnak, vagy a fiatalabb római kurzív írásnak a gyakorlata nem állította nehéz feladat elé a volt birodalmi területen élő írástudókat. **Ám mindaz, amit alkotó módon a maguk újjításaként e közös kulturális kincshez ettől kezdve hozzátettek, az már nem került be a friss impulzusokat mindenhová eljuttató vérkeringésbe, hanem az ilyen változtatások már csak pusztán önérvényű, helyi fejlemények maradtak.** Miután egyidejűleg több szellemi központ működött egymás mellett, párhuzamos új kezdeményezéseik értelemszerűen széttartó fejlődési utakat nyitottak meg. Az az eleven kezdeményező erő, amelyik a Kr. utáni IV. században akár a félunciális írás, akár a kisbetűs folyóírás gyors térhódítását táplálta, az írásfejlődésben párhuzamos utakon talált más-más kifutást térségenként. Gyakorlatias megközelítéssel ez azt jelenti, hogy ezen időszak kortársai, illetve írásának kései tanulmányozói hiába szereztek jártasságot valamelyik térség kézírásának olvasásában, attól még igen nehéz feladat számukra egy ugyanazon időben született, más térségből származó írásnak az elolvasása. Ennek oka a helyi jellegű paleográfiai megoldások elszaporodásában, és az írásszabályok változatosabbá válásában rejlik. **A latin paleográfia az írástörténetnek ezen V–IX. század közötti szakaszát a regionális vagy partikuláris írások korának tekinti.**

Miért vált széttartóvá az írás fejlődése a Római Birodalom bukása után?

Hol alakultak ki, illetve mely népekhez köthetők ilyen önálló utakon kifejlődő írásközpontok? Mindenekelőtt Itália területén, ahol erősek voltak a római kulturális hagyományok, jelentős térségi központok igyekeztek folytatni a latin nyelvű adminisztráció gyakorlatát, és ahol új, nagy kisugárzó hatású, mintaadó egyházi központok, kolostorok emelkedtek ki, folyamatosan fenntartva a latin nyelv és íráshasználat tradícióit. A számos írásközpont közül Ravennához, a pápai kancelláriához (*kuriális írás*), továbbá Beneventum városához (*beneventán írás*) kötődnek fontos, hosszabban élő regionális írások. A beneventán írást longobárd írásként is említik, mert e barbár megszálló nép lakta vidékeken is ez az írás honosodott meg. Az Itáliában kialakult regionális írások jobbára a fiatalabb – minuszkuláris jellegű – *cursiva Romana* írásváltozatából formálódtak ki.

Életképes partikuláris írás született Hispánia területén is, ahol a nyugati gótok telepedtek meg. Ebben rejlik a **vizigót írás** formában előforduló megjelölésének magyarázata, ugyanakkor **az írásközpont után a toledói írás elnevezés is él vele kapcsolatban**. Ezen írásfajta **kiindulásában szintén az újabb római kurzíva állt, akárcsak az egykori Gallia térségében meghonosodott frank vagy gall írás – megint más néven Meroving írás – esetében**. Utóbbit a VI. és VIII. századok között nagy térségben használták; erősen kurzívált, a betűket csúnyán zsúfoló, rendezetlen összképet mutató és nehezen olvasható írásként jellemezhető.

Fontos szót ejteni még az ír és angolszász térségben használt, úgynevezett insularis ('szigeti') írásról, amely a VI–XI. században volt használatos. Britanniában a római jelenlét már az V. század elején megszűnt. A latin nyelv- és íráshasználat fennmaradása a területen a kora középkor szakaszában döntően a keresztény hittérítésnek köszönhető. Különösen az V. században az ír területen működő, majd onnan kiinduló térítők játszottak ebben nagy szerepet. Szertartáskönyveik **a latin írás unciális és félunciális változatával kínáltak mintát az íráshoz, amit a térségben kialakult írás kerekdedebb, tisztább rajzolatú betűformái tükröznek**. Miután e területről származó szerzetesek utóbb tevékeny részesei voltak a kontinensen kibontakozó kolostor-alapítási hullámnak, így írásuk jótékony befolyással volt más területek íráshasználatára, mindenekelőtt, a jól olvasható, tiszta és áttekinthető íráskép ideáját fenntartó példa szolgáltatásával.

Nézzzen utána a Karoling-reneszánsz fogalmának!

Milyen kulturális folyamatokat takar az elnevezés?

1.2. A Karoling *minuscularis* írás

Több évszázados szétagoltság után a VIII. században a Karoling-ház irányítása alatt új hatalmi egység formálódott ki Nyugat-Európában. A birodalmi méreteket öltő frank királyság fokozatosan magába ágyazta az egykori Nyugat-római Birodalom tetemes részét, és általa történt először kísérlet a régi birodalom nyugati vezetéssel történő feltámasztására. Mind az ideológiai téren hangsúlyt nyerő Róma-eszme, mind pedig a birodalmi szervezet magasabb szintű adminisztrációs igénye kedveztek a latin nyelv- és íráshasználat további erősödésének. **Az a változatos tarkaság, amely az előző periódus századaiban a térség latin írásbeliségét jellemezte, akadályát képezte a magasabb szintű egységes birodalmi írásos adminisztráció kialakításának és működtetésének.** A VIII. század közepén már sok helyen érzékelhető az írás megjobbítása érdekében kifejtett igyekezet, amely rendre azzal próbálkozott, hogy összekapcsolja a kódexírás jól olvasható rajzoltos, unciális és félunciális eredetű betűformáiban, illetve a kötéseket alkalmazó kurzív kisbetűs oklevélírás haladóságában rejlő előnyöket. A különböző írásközpontokhoz köthető eme törekvések fejleményei az úgynevezett *pre-Karoling* ('elő-Karoling') írások.

Az uralkodói elvárásokat azonban a helyzet lassú változása láthatóan nem elégítette ki. Ezért a frank király, Nagy Károly (768–814) a 780-as évek végén a megromlott szépségű írás megjavítását célul tűző rendelkezés (*capitulare*) kiadására szánta el magát. Az utókor az írásreform végrehajtását a korábban az angliai York iskoláját vezető Alcuin (másként: Alkuin) személyéhez köti, aki 781 után a frank királyi udvarban élt, és az uralkodó fontos tanácsadói sorába tartozott. A 790-es években irányítása és felügyelete alatt működött a korszak nagyhírű szellemi központja, a tours-i Szent Márton-monostor, amely addig is élen járt az írás megjavításáért folytatott erőfeszítésekben. Nem vitatva el Alcuin személyének fontosságát a frank királyi udvar kulturális törekvéseiben, az írásreform sikere minden bizonnyal összetettebb tényezőkre vezethető vissza annál, mintsem hogy az egész egyetlen személynek lenne tulajdonítható. Nyilvánvaló, hogy a korszak kulturális közege, amelyet joggal neveznek Karoling-**reneszánsznak**, magasra értékelte a latin kulturális örökség ápolását, és nagy nyitottsággal fordult a rómaiak alkotásai, szelleme, nyelve és írása felé. E háttér nagyban befolyásolta annak megoldását, hogy megtalálják az egységes, jól használható, könnyen olvasható, ugyanakkor sebes haladással alakítható írást. Mindehhez pedig **megvoltak azok az iskolák és írásközpontok – kolostori másológyműhelyek, mint például a tours-i, vagy az aacheni palota íróműhelye – ahol élt a különböző latin írásformák ismerete, és már több évtizedes múltja volt az írásmegújító próbálkozásoknak.** E tényezők hatékony egy irányba fordításában lehetett leginkább Alcuinnak felbecsülhetetlen értékű szerepe.

Tevékenység:

Foglalja táblázatba az eddig megismert írásfajtákat és azok jellemzőit! Rögzítse kialakulásuk történelmi/kultúrtörténeti hátterét is! Táblázatát a lecke további része alapján később tovább bővítheti.

A Karoling-írás kisbetűk használatán alapult, ezért kell Karoling *minuscularis* írásról beszélni. A betűformák kialakítására a késő antik unciális és félunciális betűalakok voltak hatással, némileg az *insularis* írás közvetítő befolyásával. Bár ismeri a kötéseket (*ligatura*), nem erőlteti túl azokat, ugyanakkor a betűalakok a kötésekben is jól felismerhetők. Rövidítések (*abbreviatura*) általában mérsékelt számban fordulnak elő. **A betűformák tiszták, egyszerűek és szép rajzolatúak, sok a kerekded forma, illetve a félkörív. A nagyrészt izoláltan elhelyezett betűkre tömörség és zártság jellemző. A szavakat térközök választják el.** A címsorokon kívül a szövegben kis számban fordulnak elő meglehetősen következetlenséggel alkalmazott nagybetűk.

A kódexírásban a IX–X. század során gyorsan teret nyert a Karoling-írás, míg az oklevélírás nehezebben fogadta el az új gyakorlatot. Ott a váltás a beidegződött kancelláriai gyakorlatokhoz való erős ragaszkodás miatt inkább csak a XI. századra ment végbe. A Karoling *minuscularis* írás kapcsán fel-felmerül a román írás megjelölés is, de a művészeti korstílus és az írásfajta közötti megfeleltetés – néhány szembetűnőnek tetsző közös vonás (zárt, ívelt, tömör, zömök formák) ellenére is – fenntartásokkal kezelendő, elsősorban az időbeli eltolódás miatt. Az új írásforma megjelenése legalább 100-150 évvel megelőzte a korstílus jelentkezését.

U bipuellam duodecennem ab
uteromutam curaurt'
U bioleum subeiuf benedicatio
Necreuit Crampulla cum o
Leo quod benedixerat super

13. Karolingi minuscula

Magyarázza meg saját szavaival az alábbi kifejezéseket!

*abbrevaitura
ligatura*

1.3. A gótikus íráskorszak

A *scriptura gothica* (gótikus írás) elnevezéssel kapcsolatban megjegyzést érdemel, hogy ezen írásforma széleskörű **elterjedése ugyan nagyjából egybeesik a gótikus művészeti stílus jelentkezésével, mégsem érdemes** valamiféle messzemenően **szoros kapcsolatot keresni a két jelenség között**. A latin írás fejlődésében **azok a jellegzetes jegyek, amelyeket utóbb a gótikus írás jelzővel illetünk. először a XI. század utolsó harmadában**, a normann hódítás utáni **Angliában jelentkeztek**. Ekkor még nagyjából három emberöltőre vagyunk a gótikus művészeti stílus kialakulásától, ami a **XII. század második felére tehető. Néhány felületi vonás olykor mesterkélten párhuzamba állíthatóságán túl nincs igazán mély és közvetlen kontaktus a két jelenség között**, amiből legfeljebb annyi szűrhető le, hogy ezek a dolgok ugyanazon társadalmi közeg más-más téren mutatkozó csaknem egyidejű megnyilvánulásai, és mint ilyenek, hordozhatnak bonyolult és áttételes összefüggéseket. Maga a **gótikus írás elnevezés a XVI. században született**, s a híres humanista építészhez és tudóshoz, **Giorgio Vasarihoz kötődik, aki** a reneszánsz megelőző korok faragatlan szabálytalanságán és rendetlen ízlésén megbotránkozva **lekicsinylő alapállásból tulajdonította ezt az írást a barbár gótok művének**. A gótikus jelző az ő és kortársai szájából **voltaképpen a barbár jellegnek adott hangsúlyt**.

A gótikus írás kialakulásához az Angliát meghódító normannok és az ott talált adminisztráció eltérő írásgyakorlatának találkozása teremtett alapot. Normandiában Karoling minusculáris írást használtak, **Angliában viszont még mindig erősen élt a Karoling minusculáris írás kialakítására is erős hatást gyakorló, eredetét még a római idők unciális és félunciális írásából vevő inzuláris írásnak a hagyománya.** Anglia írástudói, idomulva az 1066 után kialakuló új rendhez, **kénytelenek voltak alkalmazkodni új uraik írásbeliségben támasztott igényeihez, és meg kellett próbálniuk igazodni a normannok által képviselt írásformához.** Fontos körülményként esik az is latba, hogy **az angol és ír szerzetesek körében honos íráshoz másképpen metszett tollakat használtak, mint Normandiában vagy a kontinensen.** Ezeket forgatva **nemcsak a toll hegyével, hanem a toll ferdén vágott lapjával is írtak,** s ez okozta az inzuláris írás vonalainak jellegzetes egyenetlenségét. **A hosszú, függőleges betűszárat nem a tollhegy karcolataként rajzolták, hanem a megvágott tollvég egyszeri lapra fektetésének köszönhetően egy rövid mozdulattal alakították ki.** Ezért a betűk vonalainak vastagsága folyamatosan változott írás közben, és a betűalakokban a függőleges vonalak dominanciája érvényesült. A vonalak ennek folytán előálló egyenetlensége dinamizmust és némi feszültséget a gót írás képének. **Az ilyesforma betűalakítás gyorsabb haladást engedett a kéznek, eközben pedig zsúfolni is kezdték a betűket. Viszonylag szűk írásterekbe egyre több betű került. Ennek nyomán eltűnt a rajzoltos román írás szellőssége, sokkal sűrűbbé vált az írás.**

A gótikus írás a XI. és XVI. század közötti periódusban volt Európában használatos. Elterjedésében és általánossá válásában alapvető szerepet játszottak a XII–XIII. századtól kontinens szerte nagy kulturális kisugárzó hatást gyakorló egyetemek. Az ott tanulmányokat folytató, majd néhány év múltán hazájukba visszatérő klerikusok, deákok magukkal vitték az új írásforma ismeretét, és otthonaikban Európa szerte alkalmazni kezdték azt. **Ennek köszönhetően viszonylag gyorsan feltűnt és mindenfelé hamar gyökeret vert az írás újfajta fejleménye. Magyarországon minden bizonnyal hasonló alapokon ugyancsak a XIII. században jelent meg és indult elterjedésnek.**

Ha össze akarjuk foglalni a **gótikus írás legfőbb ismérveit**, a következő mozzanatok kiemelése érdemel hangsúlyt. **Az írásképet általánosan hosszúkás, keskeny, merev és kissé szálkás, ugyanakkor szögletes betűformák határozzák meg.** A Karoling-írásához képest **erősödött az írás kurzív jellege.** Gyakoribb lett **a kötések alkalmazása.** A kötések helyein **betűorrok és betűfarkak jelennek meg**, de sokszor igen nehéz megállapítani, hogy ténylegesen van-e kötés az egymás után sorjázó "kerítéslábak" között. Hírhedt példaként lehet felidézni a latin *nimium* (jelentése: 'szerfölött') szó leírását, amely a pontot nélkülöző 'i' betűvel 12 olyan, pici orral és alul felkapott lábbal lerajzolt függőleges vonalacskából áll, ahol a szem nemigen képes különbséget tenni az alsó és felső összekötések között. **A kötések sűrűsödése és a kurziválódó betűalakítás miatt lendületesebb formát kapott az írás.** Jobbára a **magasabbra törekvés, a csúcsíveség és a dinamizmus miatt szokták ezt az írást a gótikus stílussal párhuzamba és összefüggésbe hozni.** **A betűkötések két gyakori módozata a *ligatura* és a *nexus* használata.** A *ligatura* (= 'kötés') olyan segédvonal beiktatását jelenti, amely eredetileg nem tartozott hozzá a tiszta betűrajzolathoz. E téren sem elhanyagolható mozzanat az orr- és a farokvonalak megszaporodása. **A *nexus* (= 'kapcsolás')** azt jelenti, hogy az egyik betű szára a másik betűnek is a része lesz, azaz kialakításukkor közös vonalat kapnak. Gyakori előfordulásai az ilyen eseteknek az A és az E, a H és a K, az M és a P betűkapcsolatok. **Ugyan az 'i' betűkre tett pontok is mind gyakrabban tűntek fel, alkalmazásuk azonban messze nem volt általánosnak mondható, következetesnek pedig végképpen nem.** A gótikus írás **olvasását nem könnyíti a rövidítések (*abbreviatura*) használatának tömegessé válása sem.** Nyilvánvalóan **ezek sűrűsödése is összefügg az írás sebességének felgyorsulásával.** **A rövidítések a XIV. század közepéig viszonylag szigorú szabályokat követtek, később azonban sokkal szabadosabban, majd hogy nem egyéni ízlés alapján, eléggé logikátlanul alkalmazták azokat.**

A gótikus írásnak két alapváltozata különíthető el, nevezetesen a **textuális könyv-, avagy kódexírás, valamint a gótikus kurzívírás, avagy folyóírás**. Ennek a kettőnek az ötvözeteként idővel kialakult egy harmadik alapváltozat is, amelyet a gótikus „fattyúírás” megjelöléssel illet a paleográfia.

A *gothica textualis* legfőbb vonása, hogy alapvetően **izolált betűket használó, nem kurzív kódexírás**. Rendkívül **egységes, gondosan kivitelezett szépírás**, amelynek a betűit kalligrafikus vonalak alkotják. **Nagyalakú betűket használ, az írásképből vastag, de rövid betűszárak dominálnak**. Esetenként **előfordul egy-két betű ligatúrája**, összekötése a gót textuális írásban is. Olvasásakor komoly nehézségként jelentkezik a rövid szárú 't' betűknek a keveredése a 'c' betűkkel. Írásképe a fegyelmezett kialakítás ellenére sem mondható Európában teljesen egységesnek, **al-változatokat lehet benne elkülöníteni**. **A három legfontosabb közülük nagy egyetemi írásközpontokhoz kötődik, még pedig a párizsihoz, az oxfordihoz és a bolognaihoz**. **Az első kettő viszonylag közel áll egymáshoz, a bolognai viszont erősen eltér tőlük**. Ez a legkevésbé sem osztozik amazok betűformáinak keskenységében és szálkás merevségében. **A bolognai gótikus textuális írás jellegzetes eltérése a kerekded betűformák favorizálásában jelentkezik**, amely vonás Itália íráshagyományában mélyen gyökerezik. **Elnevezése is gömbölyded jellegét hangsúlyozza (*scriptura rotunda*)**.

A *cursiva gothica* (oklevél-írás vagy '*notula gothica*') hanyagabb gyakorlati írás, gyors folyóírás, amelyben a ligatúrát a betűk szárainak végén levő hegyes kis vonalkák teszik lehetővé. **Írásképét megnyújtott vékony szárú betűk jellemzik. Törekcsenek egész szavak betűinek ligatúrájára. Sok a kötés, a tollhegy felemelés nélküli vezetésével kialakuló hurok, és sok a rövidítés is benne.** A szárat gyakran megdöntötték befelé, amelynek legjellemzőbb példája talán a 'd' betű szárának bal felé való enyhe előre buktatása. **A gót kurzív írásnak idővel kialakult könyvírásra szolgáló változata is, a *cursiva gothica textualis*,** amelynek használatával esetenként kódexeket készítettek. A könyvnyomtatás korai szakaszában **a kurzív gót textuális írás betűi** feltűntek a nyomdászatban, és a későbbiekben, jelesül **a XVI. században alapjává lettek annak az írásnak, amely a köztudatban a mai napig gót betűs írásként él.** A késő középkor és a kora újkor időszakának nyomdászata számára a gót kurzív textuális írás testesítette meg a tradicionalitást a frissen teret hódító, modernebbnek és profánabbnak tetsző antikva betűtípussal szemben. Ennek nyomán az a gyakorlat alakult ki, hogy a konzervatívabb szellemű, jellemzően egyházas szemléletű tartalmakat inkább a gót kurzív textuális betűkkel nyomtatták, míg a világias szemléletű írások szövegeit elsősorban antikva betűkkel szedték.

A *bastarda gothica* (az ún. '*fattyú írás*') érdemel még röviden említést a gótikus íráskorszakból. Ennek használata elsősorban a könyvmásolásban figyelhető meg. A gótikus könyvírás és folyóírás közt elhelyezkedő átmeneti írásváltozatról van szó. Esetében az olvashatóságra figyelemmel az egyenletesség igénye tartja meg szép formákban a betűket, ugyanakkor a másolás haladóssá tétele valamelyest elviszi a kurziválás felé az írást. Ránézésre tetszetős, egységes és szép kivitelű az íráskép, közelebbről nézve azonban betűire leegyszerűsítés és elnagyoltság jellemző, azok nélkülözik a gót textuális írás kivitelezését kísérő gondos precizitást.

Keressen képet az interneten a gótikus írások egyes típusairól!

3.4. A humanista írás

Itália a középkor századaiban számos vonatkozásban élen járt a fejlődésben. Kedvezően hatott helyzetére római birodalmi előtörténete, a pápaság révén elfoglalt központi helyzete, és az ennek révén folyamatosan ráirányuló kiemelt politikai figyelem, városainak sokasága, és az azokban felhalmozódott gazdasági erő, nemkülönben a kézművesség, a kereskedelem, és a pénzügyek világában igen jól boldoguló erős polgársága és városias társadalmának sokoldalú fejlettsége. Mindez kulturális értelemben is éreztette a hatását, és a térség **szellemi értelemben is századokon át élenjáró helyzetet foglalt el.** A kiterjedt létszámú **módos polgárság körében** korán jellemzővé, mondhatni **tömeggé vált az írni-olvasni tudás, számukra az ilyesfajta ismeretek eredendően gyakorlati célokat szolgáltak.** Az írástudók táborának folyamatos **növekedése felébresztette annak igényét, hogy a gótikus írásnál egyszerűbb, könnyebben elsajátítható és könnyebben kezelhető írásforma kerüljön használatba.** Már a XIV. század második felében **felerősödtek azok a törekvések, amelyek végeredményben valamiféle írásreformot szorgalmaztak.** Szószólói között olyan jeles művészek **akadtak, mint a költő Francesco Petrarca, vagy az író Giovanni Boccaccio, és a kezdeményezés mögött** eleinte főként a **gazdag Firenze városának tehető polgársága testesítette meg a társadalmi igényt és erőt.**

Köztudott, hogy a XIV. századi **Itália gondolkodását már mélyen áthatotta az ókor világa iránti rajongó tisztelet.** Nem meglepő tehát, hogy ez a **lelkesség az antik írás eszményítése tekintetében is megmutatkozott.** Ebben mindössze az az elem volt erősen problematikus, hogy **valójában nem rendelkeztek világos ismeretekkel az antik Róma írásának pontos milyenségéről.** Az ókori szerzők szövegeit őrző, általuk ismert **legrégebb kódexek – amelyeket a humanisták rómaiaknak véltek – valójában a Karoling-korban keletkeztek, a magasztalt betűformák pedig a kora középkor Karoling-minusculái voltak.** Ez a félreértett római minta ihlette tehát a humanista írásreformálók megújító igyekezetét. **Humanista írásnak mindezek szerint hangadó első propagálóiról a felújított – valóban egyszerű, világos és könnyen megtanulható – Karoling-írást nevezzük.** Ő maguk és kortársaik saját korszakuk antik írásának (*littera antiqua horum temporum*) vagy itáliai új ókori betűknek (*italica antiqua nova*), egyszerűbben pedig mindössze **antiquának mondták ezt az új életre keltett írást.** Nyilvánvaló, hogy a mai nyomdászati nyelvben használt antikva megjelölésnek itt keresendő az eredete.

Elevenítse fel, hogy milyen, Magyarországon alkotó középkori humanistákról hallott már!

A „csúnya” gótikus írásnak a „szép” római írásra való felcserélésének törekvése mögött a szabályos, rendezett, harmonikus megjelenésű (kalligrafikus) írásnak az igénye munkált. A régi kódexekben látott írásképet utánozva elkezdtek az „antik betűkkel” (= Karolingminusculákkal) másolni a klasszikus szerzők szövegeit. Ebbéli tevékenységüket olyan magas szintre juttatták, hogy a textuális írásban a pusztán írásképet alapján csak paleográfiai tapasztalattal lehet különbséget tenni a Karoling-kori és a humanista-korszak lejegyzései között. A betűalakok egyezése ellenére – illetve azon túl – van mindamellett néhány olyan apró eltérő mozzanat, amely segítő támpontként kínálkozik a fél évezred távolságban lévő két korszak írástermékeinek elkülönítéséhez.

Melyek ezek?

A legárulkodóbb újítás, hogy a humanisták pontot tesznek az 'i' betűkre, és ezt a fajta betűhasználatot következetesen alkalmazzák. Ekkor nyúlt meg a 't' betűk esetében a szár és vált két vonalközössé, ami véget vetett a 'c' és a 't' betűk addig sokszor nyomasztó feladatot jelentő elkülönítési nehézségének. A korábban betűforma és hangérték kölcsönös kettőségében használt 'u' és 'v' esetében is megindult az elhatárolás. Az alul szögben záródó hegyes végű 'v' egyre határozottabban a 'v' hang jelölésére szolgált, különösképpen a szavak elején. De ekkoriban stabilizálódott a kerekített tetejű 'r', illetve a hajlított 's' használata, amelyek csakhamar a jelölt hang kizárólagos betűalakjaivá váltak.

A megfigyelhető változásoknak azonban van egy, a betűformák alakításának módosulásain messze túlmutató vetülete, ez pedig a humanisták következetes rendteremtési és szabályozási igyekezete. Elsősorban a helyesírás, az írásszabályok és az interpunkciós jelhasználat egyértelművé és következetessé tétele állt törekvéseik középpontjában. Rendet teremtettek például a kis- és nagybetű használat terén, rögzítették a központosítás jelkészletét, amely a XV. század óta lényegesen máig sem változott. Mindez igen szerencsés időszakban, a könyvnyomtatás elterjedésének korában ment végbe, amikor az emberi szem elé kerülő írott szövegek mennyisége hirtelen megsokszorozódott. Az írással kapcsolatos normatív keretek és elemek egységesülése és következetes érvényesülése, amely a szöveg-előállítás technikai képességének hirtelen kiszélesedésével

Hangsúlyt érdemel ezenkívül, hogy ebben az időszakban az írással kapcsolatos gondolkodás is jelentősen megváltozott. A humanizmus az íráshasználatot immár tudományos megfigyelések tárgyává tette, ami nagyban megkönnyítette, hogy általánosító igénnyel szabályozzák az írásgyakorlat egyes elemeit. A paleográfiával foglalkozás ekkoriban kezdett tudatos, tudományos igényű vizsgálati tevékenységgé **válni.** Jól példázza ezt, hogy a XV. század közepén a híres humanista tudós, **Lorenzo Valla** nem kis részben **paleográfiai alapon is bizonyította az ún. konsztantinoszi adománylevél hamis voltát.** Arra is rámutatott, hogy a nevezetes irat nyelvezete nem IV. századi, hanem VIII. századi, tehát Kis Pipin korabeli keletkezésű. Munkássága lényegében a filológia segédtudományának megalapozását jelentette.

A humanista írásnak is **két változata van.** Megkülönböztetjük **a humanista textuális írást,** azaz könyvírást, **és a humanista kurzív írást,** azaz oklevél-írást. Előbbinek tisztán a Karoling-korig visszanyúlóak a gyökerei, minthogy az annak idején eredendően textuális formában született meg. **A nyomdászatba a humanista textuális írás betűjelei kerültek át, amelyek alapvetően megegyeznek a Karoling-minusculák betűalakjaival.** Elterjedése a nyomdászat révén igen gyorsan és széleskörűen ment végbe. Önmagában, pusztán kézírásos formában alakot öltve, a nyomtatott könyvekben megtestesülő „ráségítés” nélkül bizonytalannal nem kerülhetett volna ilyen rövid idő alatt és ennyire egyértelműen fölénybe a kézírásban megszokott gótikus írásváltozatokkal szemben.

A humanista hétköznapi használati írásnak – amelyet humanista kurzív, oklevél- vagy folyóírásnak, gyakran pedig *italicának* is neveznek – nincs valódi Karoling-kori előzménye. Voltaképpen a könyvírás Karoling-betűinek kismértékű jobbra döntésével és a gótikus írás betűkapcsolatainak átvételével alakították ki formáját. Tiszta és egyszerű vonalú betűrajzolatok születtek ezáltal, amelyek jól felismerhetők és könnyen írhatók. Mivel jelentősen mérsékelték a rövidítések, valamelyest pedig a ligatúrák előfordulását is, leegyszerűsödött az ilyen írással rögzített szövegek olvasása. Ennek az írásfajtának a betűi is rövidesen megjelentek a nyomdászat betűkészletében, és az *italica* nevet használták és használják ma is megjelölésükre. **A kézírásos humanista folyóírás sajátos változata volt a humanista kancelláriai írás (*cancellaresca*),** amelyet az oklevelek kiállítása során használtak, s elterjesztésében a Szentszék adminisztrációja játszott fontos, mintaadó szerepet.

Végezetül, zárásképpen érdemes a latin írás történetét áttekintő monográfia szerzőinek a humanista írás jelentőségét méltató gondolatait szó szerint is felidézni.

„A humanista íráskorszakról összefoglalóan megállapítható, hogy jelentős mértékben továbbfejlesztette az előremutató gótikus kezdeményezéseket. Ezáltal nemcsak kiindulópontjává, hanem meghatározójává is válhatott a latin írás napjainkig tartó egész fejlődésének. E korszak legfőbb eredményei között említhetjük a könnyen írható és világosan olvasható, egyszerű betűformák kialakítását és általános elterjesztését, a rövidítések használatának olyan mértékű csökkentését, hogy azok többé ne veszélyeztessék a szöveg gyors és egyértelmű olvasását. Az előbbiekkal összefüggő és azoknál semmivel sem kisebb jelentőségű vívmánya e kornak az írástudás erőteljes laicizálása, valamint az íráshasználat körének és méreteinek további tágítása. A reneszánsz felfokozott esztétikai és tudományos igényeivel magyarázható, hogy e korban a gyors mennyiségi növekedés nem vonta maga után az írás minőségének romlását. A humanizmus korának írástudói az egyszerűség, kezelhetőség követelményét szerencsésen párosították a szemnek tetsző, harmonikus formák megőrzésével. Egyszerűség, szépség és pontosság a kor latin írásfejlődését irányító ideálok. Mindezek gyors érvényesítését a XV. század végétől fogva forradalmasító erejű technikai újítás: a könyvnyomtatás segítette elő. A nyomtatás a latin írásgyakorlat irodalmi ágának XV. századi állapotát máig ható érvénnyel rögzítette azáltal, hogy a humanista antiquá-t avatta normává. Ettől fogva lényegében már csak a használati írások formái fejlődtek, bár az írásbeliség irodalmi és gyakorlati ága közötti kölcsönhatások - persze a korábbihoz viszonyítva csökkent mértékben - a könyvnyomtatás általánosulása ellenére alakító tényezők maradtak, amelyekkel a kutatásnak továbbra is számolnia kell. Végül e korszak megteremtette az alapokat az európai írásfejlődés teljes egységesüléséhez.”

(Jakó Zsigmond – Radu Manolescu: A latin írás története. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. p. 178.)

A latin írás változatainak árnyalt példáit képekben is tartalmazó kitűnő összeállításként lásd:

http://guindo.pntic.mec.es/jmag0042/LATIN_PALEOGRAPHY.pdf